

2. Голокост.

Слово «голокост» означає «катастрофа» або знищення єврейського народу в роки Другої світової війни.

«Новий порядок» передбачав здійснення особливої расової політики, жертвами якої стали євреї, цигани, а потім і слов'янське населення Східної Європи. У 1942 р. керівництво Німеччини прийняло рішення про фізичне знищення всіх євреїв у Європі. Запрацювали «фабрики смерті» — концентраційні табори, найбільшими з яких були Освенцім (із травня 1940 р. по січень 1945 р. в ньому було знищено понад 4 млн осіб), Майданек (загинуло 1,5 млн в'язнів), Треблінка на території Польщі; Дахау, Бухенвальд, Заксенгаузен і Равенсбрюк у Німеччині; Маутгаузен в Австрії. Там утримувалися військовополонені, цивільне населення, учасники руху Опору. Загалом до концтаборів потрапили 18 млн осіб, з яких 12 млн були знищені, з них 6 млн становили євреї. Тільки в Бабиному Яру в Києві окупанти знищили 195 тис. осіб, 150 тис. з яких були євреями. Криваві погроми здійснювали спеціально створені зондеркоманди. Усього на окупованій території колишнього Радянського Союзу, за даними доктора Арада, колишнього директора Інституту пам'яті жертв нацизму й героїв Опору (Ізраїль), перед війною проживало 2,75–2,9 млн євреїв. Після закінчення війни залишилося лише кілька десятків тисяч. Тільки в Україні загинуло 1,4 млн євреїв. На сьогодні відомо 248 місць їхнього масового знищення: Янівський табір у Львові, Жандармська балка в Дніпропетровську, Дробицький Яр у Харкові та ін. Серед загиблих були видатні вчені, духовні особи, відомі лікарі, юристи, діячі мистецтва, які збагатили науку та культуру не тільки свого народу, а й усього світу.

Запровадження «нового порядку» в Україні. Сумська обл.

Із свідчень Янкеля Верника, колишнього в'язня концтабору Треблінка, побудованого спеціально для знищення євреїв

До камер розміром 25 квадратних метрів заганяли від 450 до 500 осіб. Було страшенно тісно. Один тіснив іншого. Заносили дітей, думаючи, що цим їх урятують. На шляху до смерті в'язнів били, штовхали прикладами, а також залізними палицями. На них спускали собак, які кидалися на жертви, кусаючи їх. Кожен із криком, рятуючись від ударів і собак, сам поспішав в обійми смерті — біг до газової камери. Ті, що були сильнішими, переносили слабших. Шум тривав недовго. Двері з гуркотом зачинялися, камера ставала могилою. Включали мотор і з'єднували з вихлопними трубами. 15 хвилин — і всі були мертві. Навіть не лежали, бо це було неможливо. Стояли, падаючи один на одного. Уже не кричали. Матері й діти в смертних обіймах...

3. Рух Опору, його політична спрямованість і форми боротьби.

Після запровадження «нового порядку» поневолені народи в Європі та Азії боролися проти ворога. У багатьох країнах створювалися партизанські загони, виникав рух Опору, що об'єднував різні верстви населення: робітників і селян, дрібну й середню буржуазію, інтелігенцію та діячів церкви, людей різних політичних поглядів і переконань. Рух Опору мав інтернаціональний характер. Особливо це проявлялося в діяльності підпільних організацій концтаборів, членами яких були люди різних національностей. Активну участь у роботі підпілля брали військовополонені бійці та командири Червоної армії, які воювали в партизанських загонах Франції, Італії, Польщі та в інших країнах Європи.

Шарль де Голль

Йосип Броз Тито

У Франції проти окупантів активно боролася «Вільна Франція» — організація, яку створив генерал **Шарль де Голль** одразу після окупації країни фашистами, а також партизанські загони й підпільні групи, очолювані комуністами та соціалістами. 18 червня 1940 р. Ш. де Голль виступив зі зверненням на хвилях радіостанції Бі-Бі-Сі в Лондоні, закликаючи французьких солдатів і офіцерів не складати зброю, уступати до лав організації «Вільна Франція». «Хоч би що сталося, полум'я французького Опору не повинне згаснути і не згасне», — запевняв він.

У листопаді 1942 р. французька комуністична партія уклала з Ш. де Голлем угоду про спільні дії. У травні наступного року була створена Національна рада Опору, що об'єднала всі сили, які боролися проти окупантів. А в червні 1943 р. утворений Французький комітет національного визволення (ФКНВ) проголосив себе урядом. Згодом його очолив Ш. де Голль.

Антифашистський рух Опору набув значного розмаху в таких країнах, як Югославія, де в листопаді 1942 р. була створена Народно-визвольна армія під командуванням **Йосипа Броз Тито**, а також в Італії, Польщі, Чехословаччині.

У Північній та Середній Італії, окупованих нацистськими військами, керівництво рухом Опору здійснювали комітети національного визволення, що склалися переважно з представників демократичних партій. Деякі гірські райони Італії були очищені від окупантів і перетворені на своєрідні партизанські республіки, де повновладними господарями стали партизанські бригади імені Дж. Гарібальді.

У Польщі рух Опору також набув великого розмаху. Тут не існувало ані політичної, ані економічної течій колабораціонізму. Терор, геноцид, надзвичайно жорстокий окупаційний режим не створювали умов для співпраці. Гітлерівська расистська доктрина мала на меті знищення польської державності та польської нації. Нацисти встигли знищити 22 % населення (6 млн). Значним авторитетом у Польщі користувалися загони Армії Крайової, керовані з Лондона емігрантським урядом, і загони Гвардії Людової, створені Польською робітничою партією (комуністична партія). Обидва військові формування вели боротьбу проти окупантів, хоча між ними існували серйозні роз-

біжності щодо тактики та стратегії у визвольному русі, майбутнього устрою Польщі, що іноді призводило до гострих суперечок.

Народи Чехословаччини чинили дедалі сильніший опір окупантам. Поширилися саботаж на військових заводах, диверсії на залізницях, електростанціях. У країні зростало єднання всіх патріотичних сил незалежно від партійної та релігійної спрямованості.

У СРСР був створений 1-й окремий чехословацький батальйон під командуванням **Людвіга Свободи**, який 8 березня 1943 р. прийняв бойове хрещення в боях за с. Соколове (на південь від Харкова). Після цього батальйон став бригадою, що ввійшла до складу 38-ї армії генерала К. Москаленка.

Людвіг Свобода

Своєрідно розвивався рух Опору в Греції. Народно-визвольна армія вела бойові операції на всій території країни, створювала райони, де отримували владу народно-демократичні ради та комітети. Загони Народно-визвольної армії звільнили основну частину Греції.

На території України, Білорусії, у західних районах Росії, окупованих ворогом, також поширювався партизанський рух. Там діяли цілі з'єднання під керівництвом *Центрального штабу партизанського руху*, створеного в **травні 1942 р.** Вони застосовували різноманітні методи боротьби — від окремих диверсій до масової рейкової війни. Це відволікало від бойових дій на фронті значні сили гітлерівців.

Партизанська війна в тилу ворога значною мірою сприяла крахові окупаційного режиму на території СРСР. Крім створених Москвою, на окупованих територіях діяли антифашистські національні формування в Латвії, Литві, Естонії, Білорусії, Росії. В Україні впродовж десяти років проти нацизму та більшовизму боролася Українська повстанська армія (УПА).

Патріотичний і антинацистський рух Опору відіграв визначну роль у здобутті перемоги над «коричневою чумою». Його учасники застосовували різноманітні форми та засоби боротьби проти ворога за свободу й незалежність своїх країн. Багатьом із них судилося покласти життя на спільний вівтар перемоги.

4. Зміна статусу жінки в умовах війни.

Участь жінок у війні за останнє сторіччя, причому не тільки як медичного персоналу, а й зі зброєю в руках, стала реальністю. Вони були готові до подвигу, але не були готові до того, що їм довелося пережити на війні. Цивільній людині важко налаштуватися на «військовий лад», а жінці — особливо. Армійська дисципліна, військова форма, чоловіче оточення, великі фізичні навантаження — усе це було нелегким випробуванням.

Майже 800 тис. жінок воювали з нацистами під час Великої Вітчизняної війни. Вони служили в різних військових структурах: більшість у госпіталях (61 % середнього медперсоналу становили жінки), у підрозділах зв'язку (80 %), у дорожніх військах — майже половина складу. Під час війни прославився жіночий авіаційний полк («Нічні відьми»). Жінки були снайперами, розвідницями, зенітницями.

ПОГЛЯД
УЧАСНИКА
ПОДІЙ

Зі спогадів снайпера Ю. Жукової

У Східній Пруссії за день доводилося відбивати по 6–8 атак фашистів. В окопи пішли всі: лікарі, медсестри, поранені, контужені. Харчуватися не було чим, уночі під обстрілом на полі іноді вдавалося назбирати відро мерзлої картоплі. Не вистачало боеприпасів. Радянські війська прорвали оточення, коли в нас залишилося по 2 патрони — один для німця, другий для себе.

• Які почуття викликають у вас спогади Ю. Жукової?

Старшина **Ніна Петрова** — повний кавалер ордена Слави (за роки Великої Вітчизняної війни тільки чотири жінки були удостоєні цієї відзнаки). Коли розпочалася війна, вона добровільно вступила до лав 4-ї дивізії народного ополчення Ленінграда, потім проходила службу в медсанбаті. З листопада 1941 р., перебуваючи в діючій армії, знищувала влучним вогнем гітлерівців, багаторазово перемагала у двобоях із ворожими снайперами. День у день виходила на бойову позицію, хоробро захищала рідне місто, за що була нагороджена медалями «За бойові заслуги» та «За оборону Ленінграда», а також орденом Великої Вітчизняної війни 2-го ступеня.

На окупованій території жінки вступали в партизанські загони та підпільні групи. Ім'я молодої партизанки **Зої Космодем'янської**, яку закатували гітлерівці, стало відоме всій країні.

Крім безпосередньої участі в бойових діях, жінки взяли на себе весь тягар праці в тилу: на заводах і фабриках, на будівництві й транспорті, на полях і фермах. Вони виконували всю важку роботу, якою раніше займалися чоловіки. Крім того, жінки годували та виховували дітей, облаштовували житло. Під час війни вони виконували і жіночу, і чоловічу роботу, залишаючись малозахищеною та вразливою частиною суспільства. Лише через багато років жінки досягли рівноправності в політичній, економічній та соціальній сферах.

Льотчиці 46-го гвардійського жіночого нічного бомбардувального полку, які брали участь у боях за звільнення Криму та Білорусії

Молодший лейтенант снайпер Л. Павличенко (у центрі), на особистому рахунку якої 309 гітлерівців, у тому числі 78 снайперів

5. Сталінградська битва, її наслідки та значення.

Навесні 1942 р. німецьке командування розпочало наступ на півдні. Гітлеру була потрібна нафта. **23 серпня 1942 р.** німецькі війська, прорвавши радянську оборону, вийшли до р. Волги. З 12 вересня бої вже велись у Сталінграді.

погляд
дослідника

З книжки «Піднесення та падіння Третього рейху» американського журналіста У. Ширера

«Якщо я не отримаю нафту Майкопа та Грозного, — говорив Гітлер командувачу 6-ї армії генералу Паулюсу перед початком літнього наступу, — тоді я буду змушений закінчити цю війну». Сталін міг сказати те ж саме. І йому була потрібна кавказька нафта для продовження війни. Саме тому Сталінград мав тоді винятково важливе значення. Після його захоплення фашисти заблокували б останній маршрут постачання нафти через Каспійське море і Волгу до Центральної Росії й тим самим змогли б поставити росіян на коліна.

• Чому контроль над нафтовими родовищами був таким важливим для продовження війни?

Сталінград обороняли частини 62-ї (командувач генерал В. Чуйков) і 64-ї (командувач генерал М. Шумилов) армій. *Оборонний період у Сталінградській битві тривав з 17 липня до 18 листопада 1942 р.* Ворог не зміг захопити місто. Головна причина цього — героїзм і патріотизм радянських воїнів.

Коли велися бої за Сталінград, генштаб розпочав підготовку наступальної операції. Для її здійснення залучалися сили трьох фронтів: Південно-Західного (командувач генерал М. Ватутін), Донського (командувач генерал К. Рокоссовський), Сталінградського (командувач генерал А. Єременко). *Наступальна операція* радянських військ під Сталінградом тривала з **19 листопада 1942 р. по 2 лютого 1943 р.** Війська Червоної армії оточили 330-тисячне угруповання ворога на чолі з генерал-фельдмаршалом Ф. фон Паулюсом. Гітлерівцям був поставлений ультиматум про здачу в полон, який вони відхилили. Спроба німецького командування організувати деблокацію військ не мала успіху. 10 січня 1943 р. радянськими військами розпочалася операція зі знищення великого угруповання ворога. Оточені частини було роз'єднано на північну й

Німецькі солдати ведуть бій на підступах до Сталінграда. 1942 р.

Гітлерівські окупанти здаються в полон під Сталінградом. Лютий 1943 р.

південну групу і до 2 лютого повністю ліквідовано. Генерал-фельдмаршал Паулюс здався в полон із частиною свого штабу. Велика битва на Волзі завершилася перемогою радянських військ, у лавах яких громили ворога представники всіх національностей СРСР. Нацисти в цій битві втратили 1,5 млн вояків. У Німеччині був оголошений триденний траур.

**ПОГЛЯД
ДОСЛІДНИКА**

З книжки «Друга світова війна» англійського військового історика Б. Лідден Гартна

За три тижні радянського наступу в полон під Сталінградом потрапили 92 тис. німецьких солдатів і офіцерів, а загальні втрати німецьких військ були втричі більшими. Серед тих, хто потрапив у полон, 24 генерали. Німецькі генерали на Східному фронті мали при собі ампули з отрутою на випадок, якщо їх захоплять у полон, проте небагато їх скористалося цим засобом. Однак Сталінградська битва вплинула на німецьких вояків, ніби смертоносна отрута. Сталінград дискредитував стратегію німецького командування. У моральному значенні катастрофа, якої зазнала німецька армія під Сталінградом, мала такий ефект, від дії якого армія вже не змогла оговтатися.

- *Як оцінює англійський історик перемогу радянських військ під Сталінградом?*
- *Чому, на вашу думку, німецьким генералам на Східному фронті давали ампули з отрутою?*

Наступ під Сталінградом перейшов у загальний стратегічний наступ радянських військ, який тривав до кінця березня 1943 р. Противник був відкинутий на 600–700 км, що змусило німецьке командування перевести на радянсько-німецький фронт частини із заходу. Хоча в напруженій боротьбі радянським військам довелося знову залишити Харків і Белгород, повернути втрачену стратегічну ініціативу німцям уже не вдалося.

Отже, Сталінградська битва започаткувала докорінний злам у ході Другої світової війни.

6. Розгром німецьких військ на Орловсько-Курській дузі.

Після поразки в Сталінградській битві та під час успішних зимових воєнних дій Червоної армії гітлерівське командування, плануючи кампанію 1943 р., вирішило провести великий наступ на радянсько-німецькому фронті з метою повернення

32 Атака радянських військ на Орловсько-Курській дузі. Липень 1943 р.

Наступ радянських військ на Харків. Серпень 1943 р.

втраченої стратегічної ініціативи. Для цього противник обрав Курський виступ (дугу), що утворився внаслідок зимово-весняного наступу радянських військ. Тут фашисти зосередили майже 50 дивізій, до 10 тис. гармат і мінометів, майже 2,7 тис. танків, понад 2 тис. літаків. Крім того, до флангів ударних угруповань прилягало майже 20 дивізій. Операція мала кодову назву «Цитадель». Під час її підготування радянське командування, проаналізувавши всі дані розвідки, визначило, що наступ гітлерівців розпочнеться вранці 5 липня. Війська були приведені в повну бойову готовність.

Форсування Дніпра.
Жовтень 1943 р.

Наступ головних сил на Орловському напрямі розпочався **5 липня 1943 р.** о 5 год 30 хв. Гітлерівському командуванню не пощастило скористатися фактором раптовості. На ділянці Воронежського фронту німецькі війська підійшли до невеликого с. Прохоровки, де й відбулася найбільша танкова битва Другої світової війни: водночас у зустрічному бою з обох сторін брали участь майже 1200 танків, самохідних і штурмових гармат. З 12 липня характер битви змінився. Тепер уже наступали радянські війська, а німецькі частини переходили до оборони. 5 серпня 1943 р. були визволені міста Орел і Белгород, а **23 серпня** — Харків. Курська битва ознаменувала завершення докорінного зламу в ході Другої світової війни. Гітлерівське командування зазнало поразки у своїй спробі повернути втрачену стратегічну ініціативу, німецькі війська змушені були перейти до оборони.

У серпні 1943 р. контрнаступ радянських військ перетворився на загальний наступ від м. Великих Луків до берегів Чорного моря: наступали вісім фронтів радянських військ на фронтів лінії протяжністю 2 тис. км. Ворог змушений був відступити за могутній водний рубіж — Дніпро. Тут німецьке командування вибудувало «Східний вал», який Гітлер наказав утримувати до останнього бійця. Унаслідок героїчного форсування Дніпра радянські війська визволили: 14 жовтня Запоріжжя, 25 жовтня Дніпропетровськ, а 6 листопада — столицю України — Київ.

Червона армія стрімко просувалася до західних кордонів Радянського Союзу.

ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ

1. Що означав «новий порядок» у Європі?
2. У чому полягав план «Ост»?
3. Які адміністративні зміни запровадили нацисти в європейських країнах?
4. Що таке *голокост*? Яку політику щодо євреїв проводили нацистські лідери?
5. Яка організація очолила рух Опору у Франції?
6. Які форми боротьби проти окупантів використовувалися на території СРСР?
7. Як здійснювалася наступальна операція Червоної армії під Сталінградом?
8. Де відбулася найбільша танкова битва Другої світової війни?
9. Назвіть підсумки та значення Курської битви.
10. Поясніть, що спричинило докорінний злам у ході Другої світової війни.

Вихід радянських військ до р. Дніпро (липень–вересень 1943 р.)

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

1. Визначте на мапі напрями головних ударів радянських військ у липні–вересні 1943 р.
2. Заповніть таблицю:

Рух Опору в країнах Європи в роки Другої світової війни

Країна	Форма боротьби	Керівні органи руху Опору

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

1. Чим пояснюється участь у русі Опору різних прошарків населення незалежно від їхніх політичних і релігійних переконань?
2. Обговоріть питання про зміну статусу жінки під час війни. Що ви вважаєте в цьому позитивним, а що — негативним?

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

Із виступів А. Гітлера

17 жовтня 1941 р.

Ми не будемо селитися в російських містах, ми дозволимо їм розвалитися без нашого втручання. І головне — ніяких докорів сумління з цього приводу. Перед цими людьми в нас не існує ніяких зобов'язань. Ми обмежимося встановленням радіопередавача, що знаходитиметься під нашим постійним контролем. Крім того, ми дозволимо їм знати рівно стільки, скільки необхідно, щоби розуміти наші дорожні знаки і запобігти ризику бути розчавленими нашими автомобілями.

Для них слово «свобода» — це тільки право вимитися в бані у святковий день... Що ми повинні робити, то це заселити цю країну німцями, онімечити її та дивитися на корінне населення як на червоношкірих. У цьому питанні я буду холоднокровним і піду прямо вперед.

27 жовтня 1941 р.

Ніхто й ніколи не відніме у нас схід. Незабаром ми завалимо пшеницею всю Європу, так само і вугіллям, сталлю, лісом... Користуватися перевагами континентальної гегемонії — ось моя мета... Господар Європи — має панівне становище у світі. Населення рейху — 130 млн осіб, 90 млн житимуть в Україні.

- Які права й можливості надавали фашисти населенню окупованих територій?
- Висловіть своє ставлення до планів А. Гітлера щодо запровадження «нового порядку» на окупованих землях.

- **25 травня 1940 р.** — прийняття плану «Ост»
- **30 травня 1942 р.** — створення в СРСР Центрального штаб партизанського руху
- **17 липня 1942 р. — 2 лютого 1943 р.** — Сталінградська битва
- **5 липня — 23 серпня 1943 р.** — битва на Орловсько-Курській дузі

§ 4 / Воєнні дії в 1944–1945 рр.

- *Пригадайте, якими були плани А. Гітлера щодо жителів України, Росії, Білорусії на початковому етапі війни.*

1. Наступальні операції Червоної армії.

Перед початком 1944 р. Ставка верховного головнокомандування поставила завдання радянській армії: повністю звільнити від німецьких окупантів територію СРСР та вийти до державного кордону.

Завершення зняття блокади Ленінграда розпочалося **14 січня 1944 р.** наступом радянських військ під командуванням генералів Л. Говорова та К. Мерецькова. Протягом тижня опір ворога був зламаний. За невеликий проміжок часу радянські війська визволили від окупантів Гатчину, Пушкіно, Царське Село, Новгород та інші міста, відкинувши ворога на 220–280 км. **27 січня 1944 р.** переможно завершилася *битва за Ленінград*, яка тривала 900 днів.

Визволення Правобережної України розпочалось одночасно з ліквідацією блокади Ленінграда. Наступ на ворога здійснювали війська чотирьох Українських фронтів. Найбільшою операцією радянських військ на початку 1944 р. в Правобережній Україні було оточення 10 гітлерівських дивізій під Корсунем-Шевченківським, яке завершилося повним розгромом сил ворога. Цю битву називають «Сталінградом на Дніпрі». Новий наступ радянських військ розпочався в березні 1944 р. і тривав до травня 1944 р. Його результатом стало визволення від нацистів Миколаєва, Одеси, Тернополя, Кам'янця-Подільського. 26 березня 1944 р., на 1009-й день Великої Вітчизняної війни, радянські війська вийшли на лінію державного кордону СРСР із Румунією.

Визволення Криму радянськими військами розпочалося після розгрому ворога на території Правобережної України. Протягом першої половини квітня 1944 р. були визволені Сімферополь і Керч, а 9 травня, після п'ятиденного штурму, — Севастополь. Повністю нацистське угруповання в Криму ліквідовано **12 травня 1944 р.**

У червні 1944 р. розгорнулися бойові дії на Карельському перешийку. У ході цієї операції укріплення «лінії Маннергейма» було прорвано за тиждень, 20 червня взято м. Виборг. Із Фінляндією досягнуто конфіденційної угоди такого змісту: країна залишиться незалежною, якщо інтернує 20 німецьких дивізій на своїй території, що вона й зробила. 25 серпня фінський уряд звернувся до радянського керівництва з проханням розпочати мирні перемовини, а **19 вересня 1944 р.** в Москві було підписано угоду про перемир'я. Фінляндія вийшла з гітлерівської коаліції.

Визволення Білорусії відбулося внаслідок операції під кодовою назвою «Багратіон». Дії чотирьох фронтів, які брали участь в операції, координували

представники Ставки верховного головнокомандування — маршали Г. Жуков і О. Василевський. Наступ, який розпочався 23 червня 1944 р., розгорнувся на величезній території від Дніпра до Вісли. Під час бойових дій радянські війська оточили та знищили 10 ворожих дивізій під Вітебськом і Бобруйськом. **3 липня 1944 р.** визволена столиця Білорусії — Мінськ. Наприкінці липня 1944 р. землі Білорусії були повністю звільнені від окупантів.

Визволення Прибалтики від фашистських окупантів розпочалося воєнними операціями в Білорусії, а завершилося завдяки розпочатому в середині вересня 1944 р. наступові трьох фронтів: Прибалтійського, Ленінградського та Балтійського.

Завершення війни в Прибалтиці пов'язане також з воєнними операціями радянських військ у Заполяр'ї, унаслідок яких від ворога були звільнені порти на Баренцовому морі та Мурманська область, а також північно-східні райони Норвегії.

2. Визволення території СРСР, перенесення воєнних дій у Центральну та Східну Європу.

Завершальний етап визволення Європи розпочався в 1944 р.

Визволення Румунії. В умовах посилення наступу радянських військ румунські патріоти в серпні 1944 р. підняли повстання проти диктатури генерала Й. Антонеску. Король Міхай наказав заарештувати диктатора й оголосив війну Німеччині. Столицю Румунії — Бухарест — узяли під контроль бойові загони патріотів, які втримували місто до підходу радянських військ. **12 вересня 1944 р.** Румунія підписала перемир'я із союзниками, підтвердивши передання СРСР територій Бессарабії та Північної Буковини.

Визволення Болгарії. Наприкінці липня 1944 р. болгарський уряд розпочав таємні перемовини із союзниками про можливість їх висадження на Балканах. Однак 5 вересня СРСР оголосив війну Болгарії. Перемовини союзників із болгарськими представниками, що відбувалися в Каїрі, було припинено. Зі вступом Червоної армії на територію Болгарії війна між нею та СРСР закінчилася. **9 вересня 1944 р.** партизанські загони спільно з армійськими частинами, що до них приєдналися, захопили Софію. До влади прийшов уряд Вітчизняного фронту, розпочалися воєнні дії, спрямовані на вигнання німецьких військ із болгарської землі.

Визволення Югославії. Визволення цієї країни було пов'язане з особливостями її суспільно-політичного становища. Активні бойові дії проти загарбників вела Народно-визвольна армія Югославії (НВАЮ) під командуванням Й. Броз Тито. Союзники допомагали антифашистським силам Югославії. Наприкінці вересня 1944 р. був розроблений спільний план дій частин 3-го Українського фронту та підрозділів НВАЮ. **20 вересня 1944 р.** внаслідок спільних дій радянсько-югославських частин була визволена столиця Югославії Белград.

Визволення Угорщини. У квітні 1945 р. капітулював останній союзник нацистської Німеччини в Європі — Угорщина. Її визволення відбулося завдяки Дебреценській, Будапештській та Балатонській стратегічним операціям. Столицю Угорщини Будапешт радянські війська звільнили після тримісячних боїв 13 лютого 1945 р. **4 квітня 1945 р.** вся територія Угорщини була очищена від гітлерівців.

Визволення Австрії. 5 квітня 1945 р. радянські війська наблизилися до Відня — столиці Австрії. Обійшовши місто із заходу, півночі й півдня, вони примусили нацистів залишити одне з найкрасивіших міст Європи. **13 квітня 1945 р.** Відень був звільнений від окупантів.

Визволення Польщі. У липні 1944 р. розпочалося визволення Польщі в ході операції «Багратіон» і Львівсько-Сандомирської. 1 серпня 1944 р. польські патріоти підняли повстання у Варшаві, сподіваючись на допомогу радянських військ. Однак частини радянської армії, підійшовши до Варшави, зупинилися, не надавши допомоги повстанцям. Радянське командування стверджувало, що війська виснажені внаслідок довготривалих боїв. Проте багато дослідників вважають, що Й. Сталін зупинив наступ радянських військ, щоб не допомагати повстанню, очолюваному лідерами лондонського еміграційного уряду, які могли б у разі перемоги захопити владу в столиці. Гітлерівці жорстоко придушили повстання.

Територія Польщі була визволена в ході Вісло-Одерської операції. **17 січня 1945 р.** частини радянської армії вступили до Варшави, а в лютому більша частина Польщі вже була звільнена.

Визволення Чехословаччини. 5 травня 1945 р. патріотичні сили Чехословаччини розпочали повстання в Празі. 6 травня на допомогу повстанцям підійшли частини Російської визвольної армії (РВА) генерала О. Власова, які 7 травня фактично захопили Прагу. Однак коли стало відомо про наближення радянських військ до міста, РВА залишила його. **9 травня 1945 р.** о 4 год ранку до Праги ввійшли війська радянської армії.

3. Відкриття Другого фронту в Європі.

Під час наступу радянських військ на Східному фронті розпочалося висадження військ США та Великої Британії у Франції. Командування союзників розробило дві десантні операції: «Оверлорд» — висадження в Північній Франції та «Енвіл» — висадження на півдні Франції, у районі м. Марселя.

6 червня 1944 р. розпочалася операція «Оверлорд». Перевага сил була на боці союзників антигітлерівської коаліції: за чисельністю військ — утричі, за кількістю гармат — удвічі, за кількістю літаків — у 60 разів. Перед безпосереднім проведенням операції «Оверлорд» на Британських островах зосередилися чотири армії — 1-а і 3-я американські, 2-а англійська та 1-а канадська. Штаб союзних військово-морських сил очолював адмірал Б. Рамсей. Десантом командував Б. Монтгомері, який отримав чин фельдмаршала після перемоги британських військ у Північній Африці під Ель-Аламейном. Загальне керівництво силами вторгнення здійснював генерал Д. Ейзенхауер.

Генерал Д. Ейзенхауер з бійцями — учасниками операції «Оверлорд». 1944 р.

Удало провівши висадження десанту, англо-американські війська захопили великий плацдарм у Нормандії і 25 липня 1944 р. розпочали наступ, який завершився поразкою німецьких військ у Північній Франції. Гітлерівці були змушені відступити на схід.

15 серпня союзники розпочали операцію «Енвіл». На південному узбережжі Франції вони висадили ще дві армії — американську та французьку. Боячись потрапити в оточення, нацистські війська в Південно-Західній та Південній Франції почали відступати. Незабаром союзні війська, що діяли в Північній та Південній Франції, об'єдналися. Саме в цей час розпочалося повстання в Парижі. Прорвавши німецьку оборону, передові частини 2-ї французької бронетанкової дивізії генерала Ф. Леклерка 24 серпня ввійшли до столиці. 25 серпня 1941 р. гітлерівці склали зброю. Капітуляцію приймали генерал Ф. Леклерк і начальник штабу повстанців полковник А. Роль-Тангі. Париж був визволений. Того дня, коли повстання остаточно перемогло, до столиці Франції прибув генерал Ш. де Голль.

Американські солдати, поранені в боях за Нормандію. 1944 р.

З книжки «Про висадження союзників у Нормандії» К. Райана

Перші учасники дня «Д», майже 18 тис. американців, англійців і канадців, зайняли фланги нормандського поля бою. Між ними пролягали п'ять ділянок узбережжя, призначеного для десанту, куди з-поза морського горизонту наближався потужний союзний флот, який мав 5 тис. бойових кораблів.

Поволі, але впевнено план грандіозного наступу почав виконуватися, однак фашисти, як і раніше, цього не помічали. Тому було багато причин. Брак даних авіаційної розвідки (декілька літаків-розвідників вилетіли з німецьких аеродромів у попередні тижні, але вони всі були збиті); переконання фашистів, що висадження союзників відбудеться в Па-де-Кале, безлад і плутанина у вказівках керівництва і, нарешті, невміння розшифрувати телеграми противника. Усе це відіграло свою роль. Навіть радари на станціях стеження підвели нацистів тієї ночі. Понад дві години минуло, як висадилися перші англійські та американські парашутисти, і тільки тоді німецьке командування почало усвідомлювати, що відбувається щось важливе.

• Що було причиною успішного висадження військ союзників у Нормандії?

4. Кримська (Ялтинська) конференція.

4–11 лютого 1945 р. в Лівадійському палаці відбулася нова зустріч «великої трійки» — *Кримська (Ялтинська) конференція*. В її роботі взяли участь Й. Сталін, Ф. Рузвельт, В. Черчіль, міністри закордонних справ В. Молотов, Е. Стетініус, А. Іден та ін. У ході конференції була підписана таємна угода, якою передбачалося повернення Радянському Союзові Південного Сахаліну з прилеглими островами та інтерналізація торговельного порту Дайрен. До СРСР також мали відійти Курильські острови, відновлювалась оренда Порт-Артура.

На конференції розглядалося й питання про вступ СРСР у війну на Далекому Сході. Це мало статися через два-три місяці після капітуляції Німеччини та закінчення війни в Європі.

В. Черчілль, Ф. Рузвельт, Й. Сталін
на Ялтинській конференції.
9 лютого 1945 р.

З багатьох питань на конференції було досягнуто реальних домовленостей. До них належали насамперед погодження принципів беззастережної капітуляції Німеччини: ліквідація нацистської партії та її інституцій, розпуск збройних сил Німеччини, установлення контролю союзників над німецькою промисловістю, покарання воєнних злочинців. У прийнятій Декларації про визволену Європу передбачалося проведення погодженої політики у визволених європейських країнах. Важливим досягненням Ялтинської конференції стало рішення заснувати міжнародну Організацію Об'єднаних Націй (ООН).

Конференція не обійшлася й без гострих дискусій. Не були узгоджені питання про репарації¹, про зони окупації Німеччини. Найскладнішими були дискусії з польських проблем. Якщо питання про кордони Польщі та СРСР було загалом вирішене, то щодо західного кордону йшлося лише в загальній формі: «Польща повинна дістати істотне прирощення на півночі й на заході». Питання, з яким саме польським урядом мати справу, остаточно вирішити не вдалося. Зрештою, його було відкладено, а в Декларації про Польщу зазначалося, що чинний Тимчасовий уряд мусить бути реорганізований на демократичній основі із залученням демократичних діячів із самої Польщі та поляків із-за кордону.

25 квітня 1945 р. у Сан-Франциско за рішенням глав трьох союзних держав розпочалася конференція Організації Об'єднаних Націй, яка розробила Статут ООН. За основу її діяльності, а особливо одного з головних органів ООН — Ради Безпеки, було взято забезпечення міжнародного миру та відвернення загрози нової війни.

5. Воєнна поразка та капітуляція Німеччини.

Останнім центром опору нацистської Німеччини був Берлін. На берлінський напрям на початку квітня гітлерівське командування стягнуло основні сили, утворивши велике угруповання: майже 1 млн вояків, понад 10 тис. гармат і мінометів, 1,5 тис. танків і штурмових гармат, 3,3 тис. бойових літаків. Щоб швидко розгромити берлінське угруповання, Верховне головнокомандування радянських збройних сил зосередило в складі трьох фронтів — 1-го Білоруського (командувач маршал Г. Жуков), 2-го Білоруського (командувач маршал К. Рокоссовський), 1-го Українського (командувач маршал І. Конєв) — 2,5 млн вояків і величезну кількість військової техніки. У ході грандіозної за масштабами та напруженням Берлінської операції 1945 р., що розпочалася 16 квітня, радянські війська зламали відчайдушний опір гітлерівських військ. 28 квітня берлінське угруповання було розділене на три частини. 30 квітня взято рейхстаг², над яким розвідники 150-ї стрілецької дивізії лейтенант О. Берест і сержанти М. Єгоров і

¹ *Репарації* — повне або часткове відшкодування державою, що розв'язала агресивну війну, збитків, заподіяних державі, що зазнала нападу.

² *Рейхстаг* — будинок німецького парламенту.

Підписання Акта беззастережної капітуляції Німеччини. Карлсгорст. 8 травня 1945 р.

Радянські війська на вулицях Берліна. Травень 1945 р.

М. Кантарія встановили прапор Перемоги у війні з нацистською Німеччиною. Того ж дня А. Гітлер покінчив життя самогубством, а 1 травня розпочалася капітуляція Берлінського гарнізону.

1 травня 1945 р. німецьке військово командування запропонувало розпочати перемовини про перемир'я. 2 травня боротьба за Берлін закінчилася повною перемогою радянських військ. **8 травня 1945 р.** у передмісті Берліна Карлсгорсті представники німецького командування на чолі з фельдмаршалом В. Кейтелем підписали *Акт беззастережної капітуляції Німеччини*. Капітуляція була прийнята за дорученням радянського уряду маршалом Радянського Союзу Г. Жуковим спільно з представниками США, Великої Британії, Франції.

6. Потсдамська конференція та її рішення.

Після завершення війни в Європі **17 липня – 2 серпня 1945 р.** відбулася *Потсдамська конференція*. Делегацію СРСР очолював Й. Сталін, США репрезентував Г. Трумен, який став президентом після смерті у квітні 1945 р. Ф. Рузвельта, а Велику Британію спершу представляв В. Черчілль, а потім лідер лейбористів, які перемогли на парламентських виборах, – К. Еттли. На конференції було вирішено питання про майбутнє Німеччини, де мали бути проведені денацифікація¹, демілітаризація та демократизація. Було прийнято систему чотиристоронньої окупації Німеччини: СРСР, США, Великою Британією та Францією; визначено нові польські кордони на заході та сході; вирішено питання про передавання СРСР Кенігсберга та області; про розподіл флоту Німеччини союзниками; про передавання воєнних злочинців Міжнародному військовому трибуналові²; про заснування Ради міністрів закордонних справ, яка мала підготувати проекти мирних угод із Німеччиною та її союзниками.

Щодо Німеччини, то, за рішеннями конференції, вона залишалася єдиною державою. Ішлося про те, щоб у майбутньому провести в країні загальні вибори та підписати з Німеччиною мирний договір, а до того часу владні функції

¹ *Денацифікація* – система заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків панування нацизму в політичному, економічному й громадському житті німецького народу після розгрому гітлерівської Німеччини.

² *Трибунал* – надзвичайний або спеціалізований судовий орган.

мала здійснювати окупаційна адміністрація. Берлін був поділений на чотири сектори.

На конференції розглядалися також проблеми репарацій. Із загальної суми — 20 млрд доларів — 50 % мав отримати Радянський Союз. Ці кошти було вирішено компенсувати за рахунок промислового устаткування, яке вивозилося з Німеччини до СРСР. Домовились і про репатріацію військовополонених, які перебували в різних зонах. Отже, на Потсдамській конференції були закладені основи повоєнного розвитку не тільки країн Європи, а й усього світу.

7. Розгром Японії.

Велика Британія та США, ведучи війну проти Японії, надавали величезного значення участі в ній СРСР. Вступ Радянського Союзу у війну на Далекому Сході вважався союзниками по антигітлерівській коаліції обов'язковим.

Оскільки в Японії, а також у Китаї, Маньчжурії та Кореї перебували значні сили японських сухопутних військ, уряди Великої Британії та США вважали, що для перемоги їм буде необхідно воювати не менше 18 місяців від часу капітуляції Німеччини, а тому війна може тривати до 1947 р. Президент США Г. Трумен, вирушаючи на Потсдамську конференцію, уважав найголовнішим зі своїх завдань «отримати від Й. Сталіна особисте підтвердження вступу Росії у війну проти Японії».

У Потсдамі Й. Сталін підтвердив готовність СРСР розпочати бойові дії проти Японії через три місяці після закінчення війни в Європі. 5 серпня 1945 р. СРСР заявив про денонсацію¹ пакту про нейтралітет з Японією, а **9 серпня 1945 р.** розпочав бойові дії. **6 серпня 1945 р.**, за два дні до передбачуваного вступу СРСР у війну проти Японії, з важкого бомбардувальника американських ВПС була скинута атомна бомба на м. Хіросіму, а **9 серпня 1945 р.** така ж доля спіткала м. Нагасакі. Це призвело до загибелі понад 100 тис. мирних жителів, а 375 тис. дістали поранення та опіки. Було декілька причин такої акції з боку уряду США: збереження життів американських вояків; помста за Перл-Харбор; попередження Сталіну.

Руїни м. Нагасакі після бомбардування.
6 серпня 1945 р.

Радянські війська під командуванням О. Василевського завдали основний удар по японській Квантунській армії, яка дислокувалась у Маньчжурії та налічувала 1 млн вояків. 14 серпня японський уряд ухвалив рішення про капітуляцію, але Квантунська армія продовжувала чинити опір. У результаті успішних бойових дій Червоної армії японські війська були розгромлені, а 1 вересня 1945 р. радянський десант висадився на південні острови Курильського пасма. Наприкінці серпня 1945 р. американські війська окупували Японські острови.

2 вересня 1945 р. в Токійській бухті, на борту американського корабля «Міссурі» в

¹ Денонсація — у міжнародному праві відмовлення однієї зі сторін міжнародного договору від виконання його, що призводить до припинення дій договору.

присутності представників країн, що брали участь у війні проти Японії, відбулася церемонія підписання *Акта беззастережної капітуляції Японії*. Акт капітуляції Японії підписали представники японської сторони та генерал армії США Дуглас Макартур. *Капітуляцією Японії завершилася Друга світова війна.*

**ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ**

1. Коли і за яких умов була знята блокада Ленінграда?
2. Яку найбільшу операцію провели радянські війська на Правобережній Україні на початку 1944 р.?
3. За яких умов і коли було визволено Крим?
4. Яку назву мала операція з визволення Білорусії?
5. Розкажіть про визволення Румунії, Болгарії, Югославії та Угорщини.
6. Які особливості мало визволення Польщі та Чехословаччини?
7. Що ви знаєте про операцію «Оверлорд»?
8. За яких обставин капітулювала Німеччина?
9. Проти якої японської армії вели бойові дії війська СРСР на завершальному етапі війни?

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

1. Покажіть на мапі просування радянських військ у 1944 р. — навесні 1945 р., місця найбільших битв цього періоду війни.
2. Порівняйте три великі битви Другої світової війни. Заповніть таблицю:

Битва	Дата	Кількість учасників	Кількість техніки	Командувачі	Наслідки
Сталінградська					
Курська					
Берлінська					

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

1. Чому висадження англо-американських військ у Нормандії вважається «справжнім» Другим фронтом?
2. Чому США та Велика Британія прагнули вступу СРСР у війну проти Японії?
3. Які художні та документальні фільми, книжки, полотна художників та музичні твори, присвячені подіям Другої світової війни, справили на вас найбільше враження? Чому?

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

Зі спогадів письменника К. Симонова про підписання Акта беззастережної капітуляції Німеччини

При підписанні Акта капітуляції Німеччини Г. Жуков відчував себе не лише командувачем фронтом, який узяв Берлін, або заступником Верховного головнокомандувача, а й людиною, яка представляла в цій залі ту армію і той народ, котрий зробив більше за інших. У його поведінці не було ані пихи, ані презирства... він поведився з тією жорсткою простою, яка має бути притаманна переможцю в такій ситуації.

Незабаром і серед переможених німецьких генералів, і серед колишніх союзників знайшлися люди, які намагалися применшити внесок СРСР у перемогу. Однак тоді, у травні 1945 р., різних думок щодо цього питання не існувало. Про це свідчить і поведінка фельдмаршала В. Кейтеля, який підписував Акт капітуляції. Він з величезною увагою спостерігав лише за Г. Жуковим. Це була гірка, трагічна цікавість переможеного до тієї сили, яку він найбільше ненавидів і яка найбільшою мірою вирішила долю війни.

**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ**

- Які засоби використав К. Симонов для змалювання ролі Г. Жукова під час підписання Акта беззастережної капітуляції Німеччини?
- **6 червня 1944 р.** — відкриття Другого фронту в Європі
- **8 травня 1945 р.** — підписання Акта беззастережної капітуляції Німеччини
- **2 вересня 1945 р.** — підписання Акта беззастережної капітуляції Японії; завершення Другої світової війни

§ 5 / Світ після Другої світової війни

- Пригадайте, як завершилася Друга світова війна в Європі.

1. Підсумки, наслідки й уроки Другої світової війни.

Друга світова війна — найбільший конфлікт в історії людства. У ній брали участь 61 держава світу, де проживало 80 % населення земної кулі. Воєнні дії велися на всіх океанах, у Європі, Азії, Африці та Океанії. До армій країн, що воювали, було мобілізовано 110 млн осіб.

СРСР відіграв вирішальну роль у розгромі нацистської Німеччини та її союзників. На радянсько-німецькому фронті були знищені основні сили держав-агресорів — 607 дивізій (майже 77 % — людські втрати), 62 тис. літаків (62 %), до 56 тис. танків і штурмових гармат (приблизно 75 %), а також 180 тис. одиниць артилерійської техніки (74 %).

Радянський Союз зробив також значний внесок у розгром мілітаристської Японії, розбивши добре оснащену та вишколену Квантунську армію.

Кількість загиблих під час Другої світової війни, з урахуванням постійно уточнюваних даних про втрати СРСР, становить 65–67 млн, проте ніхто достеменно не знає, скільки людей загинуло. Людські втрати в Другій світовій війні були в шість разів, а матеріальні збитки в 12 разів більші, аніж у Першій світовій війні.

Друга світова війна стала підсумком цілеспрямованої діяльності невеликої групи держав-агресорів, яку світове товариство не спромоглося зупинити. Що несли народам світу ці країни та їхні керівники? Ліквідацію свободи й демократії, расове та національне гноблення, утвердження права сильного в міжнародних відносинах. Хоч би яким далеким від досконалості був світ у 20–30-х роках ХХ ст., їхня перемога означала б крок назад у світовій історії, вона відкрила б шлях соціальній, політичній і культурній деградації людства. А тому всі ті, що боролися проти агресорів, вели боротьбу справедливу та праведну незалежно від того, якими були ідеологічні переконання учасників.

**Порівняльна таблиця підсумків і наслідків
Першої та Другої світових воєн**

Показник	Перша світова війна	Друга світова війна
Тривалість	4 роки 3,5 місяця	6 років
Кількість держав, що воювали	36	61
Населення держав, які воювали	1 млрд	1,7 млрд
Територія, охоплена військовими діями	майже 4 млн км ²	понад 22 млн км ²
Кількість мобілізованих до збройних сил	74 млн	110 млн
Загиблі та померлі від ран	13,6 млн	65–67 млн
Матеріальні витрати: у тому числі прямі військові витрати	360 млрд дол. 180,5 млрд дол.	4000 млрд дол. 1384 млрд дол.
Вироблено: літаків артилерійських гармат і мінометів	181,9 тис. 169,8 тис.	667,0 тис. 2529,0 тис.

2. Зміни у світі, що сталися внаслідок Другої світової війни.

Під час Другої світової війни СРСР, Велика Британія, США та інші держави активно співпрацювали в рамках антигітлерівської коаліції, незважаючи на політичні та ідеологічні розбіжності. У 1945–1948 рр. коаліція фактично розпалася, а вчорашні союзники розпочали непримиренну боротьбу за вплив у повоєнному світі. Між СРСР і західними країнами виникла «холодна війна». Розвиток міжнародних відносин у ті роки визначався гострим суперництвом наддержав – США та СРСР. Їхнє змагання мало військово-політичний характер, але при цьому обидві сторони намагалися уникнути розгорнутого воєнного конфлікту, бо не були впевнені в позитивному результаті. Дві наддержави прагнули розширити сфери впливу за рахунок інших країн.

Визволяючи країни Центральної та Південно-Східної Європи від нацистської окупації, Радянський Союз запроваджував там радянську модель суспільного устрою. Унаслідок цих дій у Чехословаччині, Польщі, Румунії, Угорщині, Болгарії, Югославії, Албанії, у радянській окупаційній зоні Німеччини було встановлено тоталітарні комуністичні режими. Крім того, СРСР, беручи участь у війні проти Японії, намагався посилити свій вплив на Далекому Сході, особливо в Китаї, Північній Кореї, а згодом у В'єтнамі, Лаосі, Камбоджі.

Європа після Другої світової війни

Сполучені Штати, декларуючи себе як форпост західного світу й оплот демократії та права, почали об'єднувати країни Західної Європи та інших регіонів під своїм ідейним керівництвом.

Протистояння між США та СРСР і тими країнами, що стояли за ними, тривало майже чотири десятиліття, що негативно позначалося на вирішенні всіх міжнародних проблем.

3. Створення ООН.

Зміни в розподілі сил після Другої світової війни вимагали створення міжнародної організації з метою підтримання та зміцнення миру та безпеки.

Головні проблеми щодо заснування всесвітньої організації безпеки було узгоджено на конференції представників СРСР, США та Великої Британії в Думбартон-Оксі в 1944 р. На конференції був підготовлений проект статуту організації. Питання про порядок голосування в Раді Безпеки та про склад членів організації керівники держав узгодили під час зустрічі в Криму 1945 р. Тоді було вирішено, що засновницька конференція відбудеться в Сан-Франциско. **25 квітня 1945 р.** до «Опера-Хауз» з'їхалися делегати та радники. Відкрити конференцію мав державний секретар США Е. Стеттініус. Радянську делегацію очолив В. Молотов, британську — Е. Іден. На відкриття конференції прибули делегації з Європи, Азії, Африки. 26 червня 1945 р. її учасники затвердили Статут Організації Об'єднаних Націй (ООН). Серед 50 країн, що підписали його, була також Українська РСР.

Преамбула до Статуту Організації Об'єднаних Націй

Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості позбавити наступні покоління від страждань війни, яка двічі в нашому житті принесла людству невимовне лихо, та утвердити віру в основні права людини, у людську гідність і цінність людської особистості, рівність прав чоловіків і жінок, рівність прав великих і малих націй; створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага; обов'язків, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права; сприяти соціальному прогресу та поліпшенню життя за умов більшої свободи; виявляти заради цього терплячість і жити разом, у згоді один з одним, як добрі сусіди; об'єднати наші зусилля для підтримання міжнародного миру та безпеки; забезпечити ухваленням принципів і визначенням методів, щоб збройні сили використовувалися не інакше, як у спільних інтересах; використовувати міжнародний апарат для сприяння економічному та соціальному прогресу всіх народів, вирішили об'єднати наші зусилля для досягнення цих цілей.

Згідно з цим, наші уряди через представників, що зібралися в місті Сан-Франциско та належно підтвердили свої повноваження, погодилися із цим Статутом Організації Об'єднаних Націй і засновують організацію під назвою «Об'єднані Нації».

26 червня 1945 р.

- Які головні права людини були затверджені в цьому документі?

Зала асамблеї ООН у Нью-Йорку (США)

Прапор ООН

24 жовтня 1945 р. Статут ООН набув чинності. Ця дата вважається днем створення цієї міжнародної організації. Статут проголошував рівноправність усіх людей, повагу до прав людини та основних свобод. Згодом цей розділ був доповнений Загальною декларацією прав людини, ухваленою в грудні 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН. Статут зобов'язував вирішувати всі суперечки мирним шляхом, дотримуватися міжнародних договорів і зобов'язань. Основне призначення ООН, згідно зі Статутом, — забезпечення загального миру та безпеки в усьому світі. Головними органами Організації Об'єднаних Націй є Генеральна Асамблея, Міжнародний суд і Рада Безпеки.

Генеральна Асамблея складається з представників майже всіх націй світу. З її трибуни держави можуть висловити всі свої тривоги. Нині загальна кількість країн-членів ООН становить 155. Швейцарія не є членом Організації Об'єднаних Націй, хоча європейська штаб-квартира ООН розташована в Женеві. Кожна країна-член ООН має один голос, незалежно від розмірів її території та величини національного багатства. Генеральна Асамблея збирається в Нью-Йорку. Кожну країну репрезентує дипломат високого рангу, міністри закордонних справ і глави держав також відвідують засідання Генеральної Асамблеї, які відбуваються зазвичай із вересня до середини грудня. У разі потреби проводяться надзвичайні сесії. Генеральна Асамблея є форумом, на якому країни-члени ООН можуть обговорювати будь-які питання глобального значення. Вона виступає за співробітництво між націями в соціальних та економічних питаннях і закликає країни дотримуватися прав кожної людини. Генеральна Асамблея має спеціальні комітети з питань роззброєння та фінансів, гуманітарних, соціальних та економічних проблем. Обговорення, що ведуться на сесіях Генеральної Асамблеї, відображаються в підписаних угодах і в ухваленні резолюцій. Ці угоди або резолюції є тільки рекомендаціями, які не мають сили законів. Проте вони набувають великого значення, бо висловлюють позиції більшості країн.

Міжнародний суд складається з 15 суддів, обраних Генеральною Асамблеєю. Їх вибирають за рівнем кваліфікації, а не за національною ознакою. Від однієї країни обирається лише один суддя. Суд знаходиться в Гаазі (Нідерланди). Країни-члени ООН можуть передавати на розгляд Міжнародного суду такі справи, як прикордонні суперечки, право на рибальство, право на корисні копалини та інші спірні питання, які згадуються в Статуті. Генеральна Асамблея та Рада Безпеки можуть консультуватися з Міжнародним судом із будь-якого питання.

Рада Безпеки. Головним обов'язком Ради Безпеки є підтримання миру в усьому світі. Вона проводить свої засідання в Нью-Йорку, коли в цьому виникає необхідність. Рада Безпеки складається з 15 членів, п'ять із яких є постійними: Китай, Франція, Російська Федерація, Велика Британія та Сполучені Штати Америки. Інші 10 членів обираються Генеральною Асамблеєю за географічним принципом на два роки, п'ять із них переобираються щороку. За Статутом Організації Об'єднаних Націй всі її члени повинні погоджуватися з рішеннями, ухваленими Радою Безпеки.

У той час, як інші органи ООН, такі як Генеральна Асамблея, можуть надавати тільки рекомендації урядам, Рада Безпеки має повноваження ухвалювати рішення, які зобов'язують країни-члени ООН їх виконувати. Проте кожен із п'яти постійних членів може накласти вето на будь-яке рішення, навіть якщо інші чотири його схвалюють. Рішення Ради Безпеки не завжди досягають успіху, оскільки це залежить від бажання урядів виконувати її резолюції.

За час свого існування ООН прийняла низку важливих документів. Так, у 1947 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію, яка засуджувала пропаганду війни. **10 грудня 1948 р.** була прийнята *Загальна декларація прав людини* — дуже важливий документ, положення якого було взято за основу всіх конституцій демократичних держав. У ст. 1 декларації зазначено: «Усі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти стосовно одне одного в дусі братерства».

Нині ООН відіграє важливу роль у світових справах. Вона об'єднує 193 країни. Сучасне керівництво організації прагне суттєво реформувати діяльність ООН, надати її роботі більшого динамізму та результативності, позбавити проявів бюрократизму та зволікання вирішення питань, раціонально використовувати та поповнювати бюджет, перетворити ООН на дієвого гаранта миру та прогресу.

4. Мирні договори з колишніми союзниками Німеччини.

За рішенням Потсдамської конференції 1945 р. був заснований міжнародний орган — *Рада міністрів закордонних справ (РМЗС)* у складі міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії, Франції та Китаю. Її метою було проведення підготовчої роботи з мирного врегулювання відносин між країнами після закінчення Другої світової війни. Перша сесія РМЗС відбулась 11 вересня — 2 жовтня 1945 р. у Лондоні. РМЗС мала укласти мирні договори з Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією та Фінляндією.

Остаточне вироблення та узгодження текстів мирних договорів було здійснено на *Парижській мирній конференції 19 липня — 15 жовтня 1946 р.* У її роботі брали участь делегації 21 країни, збройні сили яких активно воювали в Другій світовій війні.

10 лютого 1947 р. були підписані мирні договори з Італією, Фінляндією, Болгарією, Угорщиною та Румунією. У них зазначалося, що стан війни припиняється, кожна з цих країн дістане підтримку при вступі до ООН. Договори також містили зобов'язання країн забезпечити всім громадянам основні демократичні свободи, не допустити відродження фашистських організацій. Мирні договори зафіксували територіальні зміни. Трієст був визначений як «Вільна територія Трієст» зі статусом вільного порту. За італійсько-югославською угодою (1954) це місто й область перейшли до Італії. До Югославії відійшла східна

частина Юлійської Країни. Греція одержала Додеканеські острови. Італія втратила всі свої колонії та зобов'язалася зберегти суверенітет і незалежність Албанії та Ефіопії.

Фінляндія передала СРСР область Петсамо та військово-морську базу Поркала-Удд. Болгарія відновлювалася в кордонах на вересень 1940 р. Вона відмовилася від зазіхань на Македонію й отримала Південну Добруджу. Північна Трансільванія зі складу Угорщини перейшла до Румунії. Закарпатська Україна увійшла до складу Радянського Союзу. Кордон між Румунією та СРСР пролягав по лінії, зафіксованій румунсько-радянською угодою від 28 червня 1940 р. Низка статей стосувалась обмеження збройних сил. Наприклад, для Італії чисельність армії обмежувалася 250 тис. солдатів і офіцерів. Колишнім союзникам Німеччини заборонялося мати підводні човни, авіаносці та торпедні катери.

Договори містили положення про режим користування рікою Дунай (який остаточно визначився Белградською конвенцією). Мирні угоди зафіксували розміри репарацій, що сплачувалися Радянському Союзові за угодами 1946–1947 рр. Так, Фінляндія та Румунія сплачували по 300 млн доларів репарацій у вигляді поставок товарів, Угорщина — 200 млн, а Італія — 100 млн доларів.

Підписання договорів із союзниками Німеччини було найважливішою міжнародно-правовою акцією в закріпленні підсумків Другої світової війни та створювало певні гарантії для унеможливлення їх перегляду.

5. Нюрнберзький і Токійський процеси.

Судовий процес над групою головних нацистських військових злочинців проводився в м. *Нюрнберзі (Німеччина)* з **20 листопада 1945 р.** по **1 жовтня 1946 р.** Міжнародним військовим трибуналом. До судової відповідальності були притягнуті вищі державні та військові діячі нацистської Німеччини: Г. Герінг, Р. Гесс, І. фон Ріббентроп, В. Кейтель, Е. Кальтенбруннер, А. Розенберг, Г. Франк, В. Фрік, Ю. Штрайхер, В. Функ, К. Деніц, Е. Редер, Б. фон Ширах, Ф. Заукель, А. Йодль, А. Зейс-Інкварт, А. Шпеєр, К. фон Нейрат, Г. Фріче, Г. Шахт, Р. Лей (повісився до початку процесу), Г. Крупп (визнаний невиліковно хворим, і його справа була припинена), М. Борман (засуджений заочно, у зв'язку з тим, що не був знайдений) і Ф. фон Папен. Усім їм було пред'явлено звинувачення в змові проти миру й людяності (убивство військовополонених і жорстоке поводження з ними, убивство цивільного населення та жорстоке поводження з ним, розграбування товариств та приватної власності, запровадження системи рабської праці тощо), у вчиненні найтяжчих воєнних злочинів. Було також порушене питання про визнання злочинними дій керівного складу Націонал-соціалістичної партії, штурмових (СА) та охоронних загонів націонал-соціалістичної партії (СС), служби безпеки (СД), державної таємної поліції (гестапо), урядового кабінету та генштабу.

У ході процесу відбулося 403 відкриті судові засідання, були допитані 116 свідків, розглянуто численні письмові свідчення та документальні докази (в основному офіційні документи німецьких міністерств і відомств, генштабу, військових концернів і банків). Для координації дій щодо розслідування та підтримання обвинувачення був утворений Комітет із головних обвинувачів: від СРСР (Р. Руденко), США (Р. Джексон), Великої Британії (Х. Шоукросс), від Франції (Ф. де Ментон, а потім Ш. де Ріб).

30 вересня — 1 жовтня 1946 р. був оголошений вирок. Усі підсудні, окрім Шахта, Фріче та Папена, були визнані винними в пред'явлених звинуваченнях і засуджені: Герінг, Ріббентроп, Кейтель, Кальтенбруннер, Розенберг, Франк, Фрік, Штрайхер, Заукель, Йодль, Зейс-Інкварт і заочно Борман — до смертної кари через повішення; Гесс, Функ і Редер — до довічного ув'язнення; Ширах і Шпеєр — до 20, Нейрат — до 15, Деніц — до 10 років ув'язнення. Трибунал визнав злочинними організаціями СС, гестапо, СД і керівний склад нацистської партії. Член трибуналу від СРСР висловив свою незгоду з виправданням Шахта, Фріче та Папена. Клопотання засуджених про помилування були відхилені Контрольною радою, і в ніч на 16 жовтня 1946 р. вирок про смертну кару був виконаний (Герінг покінчив життя самогубством незадовго до страти).

Нюрнберзький процес. 1946 р.

Нюрнберзький процес — перший в історії міжнародний суд, який визнав агресію найтяжчим кримінальним злочином, покаравши як кримінальних злочинців державних діячів, винних у підготовці, розв'язанні та веденні агресивних воєн, справедливо покарав організаторів і головних виконавців злочинних планів винищення мільйонів невинних людей і підкорення цілих народів. Принципи міжнародного права, що містяться в Статуті трибуналу та виражені у вирокі, були підтвержені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 р.

У Німеччині в перші повоєнні роки відбулося понад 2 млн процесів над військовими та нацистськими злочинцями, від них були звільнені адміністративний апарат, судова система та система освіти. У маленькій Бельгії винесено майже 80 тис. вироків тим, хто співпрацював з окупантами. У Франції за співробітництво з нацистами були засуджені до різних термінів ув'язнення 120 тис. осіб, із них майже тисячу осіб стратили.

Однак процес звільнення державних установ від нацистських злочинців і тих, хто з ними співпрацював, у різних країнах проходив не завжди послідовно. Тисячам осіб удалося уникнути відповідальності, залишитися на своїх посадах або емігрувати до країн Латинської Америки.

Продовженням Нюрнберзького процесу став *Токійський процес (3 травня 1946 р. — 12 листопада 1948 р.)* — Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу в Токіо, утворений за наказом Головнокомандувача союзних військ на Далекому Сході генерала Д. Макартура, який 19 січня 1946 р. призначив головного обвинувача. Вимога щодо суду над японськими воєнними злочинцями сформульована в Потсдамській декларації (26 липня 1945 р.), а в Акті про капітуляцію Японії від 2 вересня 1945 р. зафіксовано зобов'язання «чесно виконувати умови Потсдамської декларації», зокрема покарання воєнних злочинців тощо. У складі трибуналу були представлені 11 держав: СРСР, США, Китай, Велика Британія, Австралія, Канада, Франція, Нідерланди, Нова Зеландія, Індія, Філіппіни. Усім союзним державам, які перебували у війні з Японією, було надано право мати свого представника — додаткового обвинувача, але цим скористалися тільки названі вище 11 держав.

Токійський процес. 1946 р.

Токійський процес був тривалішим, аніж Нюрнберзький. Він проходив 2 роки 5 місяців і 9 днів. Обвинувальний висновок у справі 28 головних японських воєнних злочинців було складено від імені США, Китаю, Великої Британії, СРСР, Австралії, Канади, Франції, Нідерландів, Нової Зеландії, Індії та Філіппін. Він мав 53 пункти. Висновок містив звинувачення в злочинах проти миру відповідно до ст. 5 Статуту Міжнародного військового трибуналу (МВТ) для Далекого Сходу. Він визначав відповідальність за вбивство, змови та замах на вбивство, що є діями,

за які названі особи (кожна з них окремо) несуть персональну відповідальність. Ці дії є одночасно й злочинами проти миру, законів війни та людяності, а також порушенням усіх параграфів ст. 5 Статуту, міжнародного права та внутрішніх законів усіх або однієї та більше країн, де ці злочини скоювалися (включаючи Японію).

12 листопада 1948 р. Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу в Токіо оголосив вирок головним японським воєнним злочинцям. До смертної кари через повішення були засуджені: 4 колишніх прем'єр-міністри, 11 колишніх міністрів, 8 представників вищого генералітету. Вирок над засудженими до смертної кари був виконаний у ніч на 23 грудня 1948 р. в м. Токіо.

Токійський і Нюрнберзький процеси мали суттєве значення для утвердження принципів і норм сучасного міжнародного права, що розглядають агресію як найтяжчий злочин. Відповідаючи на небувалі у світовій історії злочини фашистів і милітаристів, ці процеси стали важливою віхою в розвитку міжнародного права. Адже вперше до кримінальної відповідальності були притягнуті офіційні особи, відповідальні за планування, підготовку та розв'язання агресивних воєн.

У 1940–1950-х роках у світі були створені військово-політичні блоки.

4 квітня 1949 р. у Вашингтоні 12 держав (Велика Британія, Бельгія, Голландія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Канада, Норвегія, Португалія, США, Франція) підписали договір про створення *Північно-Атлантичного пакту* – військовополітичного блоку НАТО.

14 травня 1965 р. соціалістичні країни підписали *Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу* восьми країн (СРСР, Польщі, Чехословаччини, НДР, Румунії, Болгарії, Албанії, Угорщини) терміном на 20 років.

ПЕРЕВІРТЕ
СЕБЕ

1. Які кардинальні зміни сталися на міжнародній арені в повоєнний час?
2. З якою метою була створена ООН?
3. Які військово-політичні блоки утворені в 1940–1950-х роках?
4. На яких умовах були укладені договори з колишніми союзниками Німеччини?

**ВИКОНАЙТЕ
ЗАВДАННЯ**

1. Накресліть схему «Структура ООН».
2. Покажіть на мапі території що за рішенням Постдамської конференції були передані СРСР. Заповніть таблицю:

Територіальні зміни після Другої світової війни

Країна	Відібрані території	Приєднані території

**ОБГОВОРЕННЯ
У ГРУПІ**

1. Яку роль у сучасному світі виконує ООН? Чи може ця організація запобігти виникненню воєнних конфліктів, припинити їх, надати суттєву допомогу народам, які її потребують?
2. Як ви вважаєте, на яких умовах були укладені договори із союзниками Німеччини? Чим вони справедливі?

**РОБОТА
З ДЖЕРЕЛАМИ**

З книжки «Україна в Організації Об'єднаних Націй»

Разом із іншими країнами Українська РСР та Білоруська РСР були запрошені стати членами-засновниками ООН. Це означало визнання внеску українського та білоруського народів у розгром нацизму та зміцнення загального миру.

6 травня 1945 р. українська делегація на чолі з народним комісаром закордонних справ УРСР Дмитром Мануїльським прибула спеціальним рейсом до Сан-Франциско. Делегація, до складу якої входили 12 осіб, включилася в роботу конференції на вирішальному етапі, коли почалося обговорення й вироблення Статуту майбутньої організації в комісіях і комітетах. Дмитро Мануїльський очолював на цій конференції комітет, де було сформульовано преамбулу, цілі та принципи Статуту ООН. За ініціативою України до Статуту було включено ряд важливих положень, зокрема про сприяння міжнародному співробітництву щодо розв'язання економічних і соціальних проблем, про загальну повагу та додержання прав і основних свобод людини незалежно від расової належності, статі, мови та релігії. (...)

Упродовж тривалого часу українські представники в ООН та в інших міжнародних організаціях захищали інтереси держави... Робота української делегації на конференції в Сан-Франциско була важливим кроком України на шляху до міжнародного визнання.

26 червня відбулося підписання установчого акта цієї організації — Статуту ООН. Серед перших підписала цей акт і Україна. 22 серпня 1945 р. Президія Верховної Ради Української РСР ратифікувала Статут ООН.

Відтоді й до дня проголошення незалежності України ООН була фактично єдиною трибуною, з якої світ отримував інформацію про наш народ, його історію і культуру.

- Яку роль відіграла делегація УРСР у розробленні Статуту ООН?
- Чи погоджуєтеся ви із твердженням, що «ООН була фактично єдиною трибуною, з якої світ отримував інформацію про наш народ, його історію і культуру»?

**ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ
ДАТУ**

- **24 жовтня 1945 р.** — створення ООН
- **20 листопада 1945 р. — 1 жовтня 1946 р.** — Нюрнберзький процес
- **3 травня 1946 р. — 12 листопада 1948 р.** — Токійський процес